

محاسبه میزان تفاوت سود بانکی در ایران

قاسم صمیمی فر

(فوق لیسانس اقتصاد، معاونت برنامه ریزی و بررسی های اقتصادی وزارت بازرگانی)

یحیی ابطحی

(دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه آزاد، معاونت برنامه ریزی و بررسی های اقتصادی وزارت بازرگانی)

عملیاتی قابل توجهی برخوردارند و پوشش هزینه های اداری و پرسنلی آنها تنها در سایه چنین سودی امکانپذیر است. از زاویه ای دیگر می توان مساله را اینگونه بیان کرد که بانک ها به دلیل ناکارایی در استفاده از منابع خود مجبورند برای پوشش هزینه ها، وام های گران قیمت را به مشتریان تحمیل کنند.

بزرگ بودن فاصله بین این دو میزان سود می تواند از دو جنبه مورد توجه باشد یکی پایین بودن میزان سود سپرده و دیگری بالا بودن میزان سود تسهیلات. به عبارت دیگر می توان با افزایش میزان سود سپرده ها از یک طرف و یا کاهش میزان تسهیلات از سوی دیگر در نهایت آن را کاهش داد. اما نکته مهم تعیین میزان سود برای سپرده ها و تسهیلات است. به عبارت بهتر، مساله این است که چه عواملی در تعیین این میزان تفاوت نقش دارند. محققان زیادی همچون آفاناسیف (۲۰۰۲)، اندونگو و انگوگی (۲۰۰۰) و باراخاس (۱۹۹۸) تلاش کرده اند که عوامل مؤثر بر (آی. آر. اس) را مورد مطالعه قرار دهند. (۳) در این مطالعات میزان تورم، مقررات مربوط به ذخایر قانونی، ساختار بازار، عملکرد بانک ها و... به عنوان عوامل مؤثر بر آن معرفی شده اند. واقعیت این است که در نظام های بانکی چون ایران میزان بهره سپرده و تسهیلات براساس عملکرد نظام بازار و متغیرهای کلان اقتصاد تعیین نمی شوند بلکه بصورت دستوری، از طریق مراجع مشخصی تعیین می شوند. بنابراین در چنین شرایطی احاله کردن مساله تفاوت میزان سود بانکی و تعیین میزان سود سپرده و تسهیلات براساس تورم محل تأمل است بخصوص آنکه در این نظام ها معمولاً توجه به بخش واقعی اقتصاد مبنای تصمیم گیری هاست.

محاسبه تفاوت بین میزان بهره (سود) متوسط سپرده ها و وام های اعطایی در نظام بانکی هر کشوری امری کاملاً امکان پذیر است. حتی این موضوع در مورد اقتصادهای مبتنی بر نظام بانکداری اسلامی نیز کاملاً صادق است. چراکه هر چند نبود میزان سود یا بهره مشخص در نظام بانکی این کشورها مانع از به دست آوردن میزان سود واحدی برای محاسبه این تفاوت است، اما به هر حال عملکرد نظام بانکی این کشورها در پایان هر دوره مالی نشان می دهد که متوسط سود پرداختی و دریافتی این بانک ها از مشتریان خود چگونه بوده است.

میزان تفاوت بهینه سود بانکی پرداختی به سپرده گذاران بانکی از یک سو و سود بانکی دریافت شده از دریافت کنندگان تسهیلات و اعتبارات بانکی از سوی دیگر، موضوع مهم مورد بحث در حوزه کارشناسی بانکی است. این مقاله ضمن مروری بر متون موضوع و عملکرد نظام بانکی در ایران، این موضوع را به بحث گذاشته و برخلاف برخی از مطالعات دیگر بر این باور است که تفاوت زیادی، میان این دو سود بانکی، با لحاظ جمیع شرایط، وجود ندارد.

مقدمه

موضوع تفاوت سود (بهره) بانکی (آی. آر. اس) (۱) که به عنوان تفاوت بین متوسط میزان سود کسب شده از دارایی های درآمدزا (بیشتر وام ها) و متوسط میزان سود دریافت شده از سپرده ها تعریف می شود از جمله موضوعات عمده و قابل توجه پیرامون نحوه عملکرد شبکه بانکی در کشورهای مختلف بوده و همواره توجه کارشناسان و سرمایه گذاران را به خود جلب کرده است. مطالعات انجام شده توسط کارشناسان بانک جهانی (۱۹۹۸) نشان داده است که «آی. آر. اس» بالا از جمله دلایل عمده کاهش سرمایه گذاری بخش خصوصی در برخی از کشورها بوده است. افزایش در تفاوت میزان سود بانکی می تواند نگرانی هایی برای سپرده گذاران درخصوص اینکه بانک ها تمایل دارند تا سود خود را در یک بازار انحصار چند جانبه حداکثر کنند ایجاد کند. چرا که محور صنعت بانکداری بسیاری از کشورهای در حال توسعه تعداد محدودی از بانک های تجاری است. در واقع نگرانی مشتریان از اینگونه بانک ها آن است که آن ها همه ساله دستمزدها و حقوق مزایا و هزینه فعالیت های بانکی خود را افزایش می دهند. علاوه بر این، ترس از تبانی بین بانک ها در مورد کارمزد ارائه خدمات بانکی و افزایش هزینه های پرسنلی و اداری بانک ها نیز چندان دور از انتظار نیست. این گونه مسائل و نگرانی ها در خصوص شبکه بانکی در واقع به ضعف بخش مالی این کشورها مربوط می شود.

میزان تفاوت سود بانکی در واقع شاخصی است که می تواند بیانگر درجه کارایی عملکرد شبکه بانکی در یک کشور باشد. اگر اختلاف بین این دو میزان سود زیاد باشد بدین معناست که بانک ها از سود

حجم و مقدار «آی. آر. اس» در نظام بانکی کشورها متفاوت است؛ صرف نظر از این مساله می توان گفت که اختلاف بین میزان سود دریافتی و پرداختی، همچون محرکی جهت ادامه فعالیت بانکها عمل می کند. اما سؤال اساسی که در واقع به بحث ما مربوط می شود این است که چرا «آی. آر. اس» بانکی به منزله معکوس درجه کارایی بخش مالی کشورها تعبیر می شود؟

به دلایل عمده، ساختار و کارایی بخش های مالی کشورها، از اختلافات میزان سود دریافتی آنها قابل مشاهده است. در اقتصادهای بابخش مالی ضعیف، هزینه های واسطه گری مالی که از تحرک بخشیدن و جابه جایی سپرده ها و هدایت مؤثر آن به سمت فعالیت های بهره ورتر حاصل می شود در سطح بالا و قابل توجهی قرار دارد؛ در واقع بار هزینه ها به اختلاف در میزان سود نسبت داده و آن به عنوان منشاء این هزینه ها شناخته می شود که باید رفع شود. بنابراین، از این منظر عدم کارایی در فعالیت های واسطه ای مالی، به خصوص در بانکها ایجاب می کند که تفاوت میزان سود دریافتی و پرداختی افزایش یابد تا از این طریق ناکارایی های موجود در فرآیند فعالیت بانکی پوشش داده شود.

برای مثال، طبق مصوبات شورای پول و اعتبار در ایران میزان سپرده باید براساس میزان تورم به اضافه یک درصد تحت عنوان میزان بازدهی واقعی مورد انتظار سپرده گذاران تعیین شود؛ میزان سود تسهیلات نیز چهار درصد بالاتر از آن باید قرار گیرد. به عبارت دیگر میزان اختلاف مصوب عملاً باید چهار درصد باشد (که به آن عمل نمی شود).

اما برخی بررسی ها و محاسبات انجام شده در ایران که براساس میانگین وزنی میزان مصوب سود انواع سپرده ها و سود انواع تسهیلات است، نشان می دهد که این اختلاف عملاً در دامنه $4/32$ تا $9/96$ درصد (معاونت برنامه ریزی و بررسی های اقتصادی، وزارت بازرگانی 1382) و یا $5/1$ تا $11/4$ درصد (موحدنژاد، 1380) قرار دارد.

از سوی دیگر مساله مهم نظام بانکداری اسلامی را نیز باید به نکات فوق افزود؛ در این نظام میزان سود سپرده ها به صورت علی الحساب است و معمولاً پس از یک یا دو سال دوباره پس از تعدیلات لازم در حسابها مابه التفاوت آن باید به سپرده گذار پرداخت شود.

همچنین بانکها معمولاً کل منابع خود را از محل سپرده به صورت وام در اختیار متقاضیان قرار نمی دهند؛ سالیانه مبلغی را نیز به عنوان سپرده قانونی نزد بانک مرکزی واریز می کنند. مجموعه مسائل فوق بیانگر این نکته است که احتمالاً «آی. آر. اس» محاسبه شده براساس میزان نرخ های مصوب سودها با آنچه در عمل نصیب بانکها می شود باید تفاوت داشته باشد؛ بنابراین، تصمیم گیری ها در مورد کاهش میزان بهره یا هر تصمیمی که براساس محاسبه «آی. آر. اس» بر مبنای میزان مصوب سودها باشد می تواند با خطا و اشکال همراه باشد. این مقاله می کوشد ضمن محاسبه این میزان اختلاف در عمل نشان دهد که میزان واقعی آن که در نظام بانکی ما شکل گرفته، کمتر از آن چیزی است که در میزان های مصوب دیده می شود.

بررسی تطبیقی میزان تفاوت سود بانکی در کشورهای مختلف

جدول (۱) میزان تفاوت سود بانکی را در برخی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه نشان می‌دهد. همانگونه که مشاهده می‌شود اختلاف قابل توجهی در خصوص این میزان بین کشورهای مختلف وجود دارد؛ به عنوان مثال، در کشورهای کره، چین، مالزی و اندونزی به طور متوسط در حدود ۳/۵-۲/۵ درصد است در حالی که در برخی از کشورهای آمریکایی لاتین همچون بولیوی، برزیل و پرو ۱۰، ۴۰ و ۱۱ درصد است؛ در ژاپن، کانادا، آمریکا و سایر کشورهای توسعه یافته

بهره بازار، میزان مالیات بر سود مؤسسات مالی، میزان تورم، ریسک و وضع اقتصاد کلان اشاره کرد. بنابراین «آی. آر. اس» بالا در ارتباط با وضع متغیرهای عمده اقتصاد شبکه بانکی را می‌توان به صورت زیر عنوان کرد:

- نبود رقابت کافی در ارائه خدمات مالی و بانکی؛

- فعالیت بانک‌ها در یک مقیاس غیراقتصادی؛

- هزینه‌های ثابت و عملیاتی بالا؛

- هزینه‌های زیاد جابجایی وجوه و ارتباطات؛

- وجود کنترل‌های متعدد بر ارائه خدمات مالی؛

- ریسک بالای فعالیت‌های بانکی؛ و

- ضعف مدیریت در خصوص نحوه اداره پرتفوی بانکی.

عوامل مذکور از طریق افزایش هزینه‌های واسطه‌گری به «آی. آر. اس» بالا منجر می‌شود؛ از طرف دیگر تنوع عوامل مورد اشاره در مورد عملکرد شبکه بانکی نشان دهنده مسائل و مشکلات عمده نظام بانکی کشورهای در حال توسعه در برخورد با «آی. آر. اس» بالا است. نبود رقابت کافی در بین مؤسسات مالی این کشورها (به همراه سهم بالای مالکیت دولتی) منشاء کاهش انگیزه رقابت و پیدایش شرایط بازارهای انحصاری چند جانبه در ارائه خدمات مالی است. این موضوع برای کشوری چون ایران با وجود شش بانک عمده دولتی و در اختیار داشتن سهم بالای بازار اهمیت فراوانی دارد. در این مورد، وجود کنترل‌های متعدد دولت و سایر نهادهای متولی سیاست‌های پولی در ارائه تسهیلات به بخش‌های مختلف اقتصادی و تکلیف و وظیفه بانک‌ها در اجرای مصوبات مختلف دولت نقش ویژه‌ای در افزایش «آی. آر. اس» بانکی دارد.

افزایش هزینه‌های مرتبط با ارائه خدمات مالی و هزینه‌های ثابت بانک‌ها نیز به عنوان عوامل افزایش «آی. آر. اس» در شبکه بانکی تمام کشورها شناخته شده است. به عبارت دیگر رشد هزینه‌های پرسنلی و حقوق و مزایای پرداختی بانک‌ها به مدیران و سایر کارکنان و برخی از هزینه‌های انتقال وجوه که تحت تاثیر افزایش سطح عمومی قیمت‌ها، عدم استفاده بانک‌ها از روش‌های کارآمد و نوین در ارائه خدمات و بالا بودن هزینه‌های مخابراتی قرار دارند نیز در بسیاری از موارد نقش عمده‌ای در افزایش میزان تفاوت سود بانک‌ها داشته است.

روش‌های محاسبه «آی. آر. اس»

قبل از محاسبه میزان تفاوت سود بانک‌ها به عنوان واسطه‌های مالی، لازم است به بحث در خصوص «آی. آر. اس» بانکی و روش‌های محاسبه آن بپردازیم. طبق تعریف ارائه شده در بخش قبل، میزان تفاوت بانکی می‌تواند به دو روش قبل از عملکرد و مبتنی بر عملکرد مورد محاسبه قرار گیرد. در روش قبل از عملکرد، میزان سود سپرده‌ها و میزان سود وام‌های اعطایی که توسط بانک‌های مرکزی و یا سیاستگذاران پولی کشورها تعیین و به شبکه بانکی ابلاغ می‌شود مورد استفاده قرار می‌گیرد. بنابراین میزان سودهای بکار گرفته شده قبل از عملکرد صرف نظر از عملکرد هر بانک معین و مشخص است. اما در روش مبتنی بر عملکرد همواره می‌توان بر اساس نحوه عملکرد

نیز طی سال‌های اخیر بین ۱/۹ تا ۳/۲ درصد بوده است. از آنجا که سود دریافتی از تسهیلات اعطایی، پس از پرداخت سهم سپرده‌گذاران صرف پوشش انواع هزینه‌های بانکی و سپس سودآوری برای بانک‌ها می‌شود، بحث قابل توجه در خصوص موضوع «آی. آر. اس» آن است که بانک‌ها به چه میزان این تفاوت جهت پرداخت انواع هزینه‌های مرتبط با ارائه خدمات مالی و در نهایت کسب سود متعارف، نیازمند هستند؟ چگونه است که در کشورهایی همچون کانادا یا اسپانیا، وجود میزان تفاوت محدود ۱/۵ تا ۲ درصد می‌تواند به خوبی در پوشش کلیه مخارج بانک و کسب سود توسط بانک‌ها کفایت نماید اما در کشورهای در حال توسعه چنین نیست؟ بدیهی است پاسخ به سوالات مطرح شده در مورد اختلاف «آی. آر. اس» بانکی بین کشورها، نیازمند توجه به برخی تفاوت‌های موجود در ویژگی بازارهای مالی این کشورها است؛ وجود میزان تفاوت بالاتر به تنهایی نمی‌تواند از کارایی بازارهای مالی باشد.

دلایل افزایش «آی. آر. اس»

مطالعات انجام شده طی سال‌های اخیر، دال بر وجود دلایل متعددی در پیدایش میزان بالای تفاوت سود در شبکه بانکی است که از جمله می‌توان به نحوه سیاستگذاری‌های پولی، ساختار بازارهای مالی، میزان

جدول (۱) - میزان تفاوت سود بانکی در برخی از کشورهای جهان

کشور	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱
کره جنوبی	۱/۱	۲	۱/۵	۰/۶	۱/۹
چین	۲/۹۸	۲۶	۳/۶	۳/۶	۳/۶
مالزی	۱/۷۵	۲/۱	۳/۲	۳/۴	۳/۳
اندونزی	۱/۸	—	۱/۹	۵/۹۶	۳/۰۷
ونزوئلا	۸/۹۹	۱۱/۵	۱/۹	۸/۹	۶/۹
پرو	۱۴/۹۵	۱۵/۷	۱۴/۵	۱۴/۶	۱۰/۵
کلمبیا	۱۰	۹/۷	۴/۴	۶/۶	۸/۳
آرژانتین	۲/۳	۳۰۰۸	۳	۲/۸	۱۱/۵
برزیل	۵۳/۸	۵۸/۴	۵۴/۴	۳۹/۶	۳۹/۸
بولیوی	۳۵/۳	۲۶/۶	۲۳/۱	۲۳/۶	۱۰/۲
ژاپن	۲/۲	۲/۰۵	۲/۰۴	۲	۱/۹
کانادا	۱/۳۷	۱/۵۷	۱/۵۳	۱/۵۷	۱/۹۵
اسپانیا	۲/۱۲	۲/۰۹	۲/۱	۲/۲۳	۳/۰۸
آمریکا	۲/۸	۴/۸	۳/۶	۲/۷	۳/۲

منبع: International Financial Statistics (IFS)

شبکه بانکی، میزان سود سپرده‌ها و یا وام‌های اعطایی و در نتیجه میزان تفاوت محاسبه کرد این موضوع از طریق بررسی ترازنامه و صورت‌های سود و زیان شبکه بانکی امکان‌پذیر است. به عنوان مثال، سود سپرده‌ها از طریق نسبت سود پرداختی به سپرده‌ها به مجموع سپرده‌های جذب شده در طول یک دوره زمانی مشخص قابل محاسبه است.

بنابراین دو روش فوق جهت محاسبه میزان تفاوت سود بانکی به کار می‌رود. معیار قبل از عملکرد، تا اندازه‌ای دارای تورش است؛ ریسک‌پذیری خدمات ارائه شده، یکی از مشخصه‌های اساسی نظام بانکی است، اما، مخاطرات ناشی از وام‌های اعطایی در معیار قبل از عملکرد لحاظ نمی‌شود. محاسبه میزان تفاوت سود بر مبنای معیار مبتنی بر عملکرد می‌تواند این موضوع را به خوبی مورد ملاحظه قرار دهد. بنابراین مقایسه «آی. آر. اس» به دست آمده از این دو روش می‌تواند ارزیابی نسبی از وضع ریسک‌داری‌های درآمدزای بانک‌ها به خصوص وام‌های اعطایی از جانب شبکه بانکی ارائه کند. این موضوع در خصوص بررسی کارایی شبکه بانکی اهمیت ویژه‌ای می‌یابد چرا که می‌تواند تفاوت‌های موجود بین انتظارات مقامات پولی از نرخ‌های مصوب و نحوه عملکرد شبکه بانکی در قبال این سیاست‌ها را آشکار کند. از طرف دیگر، در کشورهایی که مداخله دولت در عملکرد بانک‌ها، به منظور تخصیص منابع مالی به اهداف مشخص، گستردگی قابل توجهی دارد و به علت دولتی بودن بانک‌ها، مطالبات معوق و سوخت شده نظام بانکی رو به افزایش است، حجم انباشته مطالبات و داری‌های غیردرآمدزا از روند صعودی برخوردار است. بنابراین در مورد این موضوع نیز محاسبه «آی. آر. اس» به روش‌های مورد اشاره می‌تواند نتایج قابل تأملی را در پی داشته باشد.

محاسبه میزان تفاوت سود بانکی در ایران الف. روش قبل از عملکرد

همانگونه که گفته شد محاسبه «آی. آر. اس» بر مبنای روش قبل از عملکرد با بکارگیری میزان سودهای قراردادی بانک‌ها با مشتریان خود (سپرده‌گذاران و وام‌گیرندگان) قابل محاسبه است. اما از آنجا که در بررسی فعالیت‌های شبکه بانکی با انواع مختلفی از سپرده‌ها و تسهیلات اعطایی رو به رو هستیم و هر نوع سپرده و یا وام اعطایی وزن متفاوتی از مجموعه سپرده‌ها و وام‌های اعطایی توسط شبکه بانکی را تشکیل می‌دهد، برای ارائه میزان واحدی از سپرده‌ها و تسهیلات اعطا شده و در نتیجه محاسبه «آی. آر. اس» بر مبنای میزان‌های قراردادی، بکارگیری میانگین وزنی برای هر یک از این دو رشته فعالیت بانک‌ها اجتناب‌ناپذیر است. جدول (۲) ترکیب سپرده‌های بخش غیردولتی نزد بانک‌ها و سود متعلق به هر گروه را در سال ۱۳۸۱ نشان می‌دهد. همانگونه که از داده‌های جدول مشاهده می‌شود هزینه بهره سپرده‌های

دیداری برای شبکه بانکی صفر است؛ سپرده‌های پس‌انداز قرض‌الحسنه نیز میزان سودی معادل ۲ درصد (برابر با هزینه جواز پرداخت به این حساب‌ها) دارند. توجه به این نکته نیز لازم است که اگر چه در جدول (۱) میزان سود سپرده‌های متفرقه صفر در نظر گرفته شده، اما از آنجا که این نوع سپرده‌ها شامل سپرده‌های مدت‌دار ارزی، سپرده‌های مدت‌دار شعب خارج، سپرده‌های نقدی ضمانتنامه‌ها و انواع پیش‌دریافت از مشتریان است برای بانک‌ها هزینه‌هایی را در بر دارد. باتوجه به این که اطلاعاتی از میزان سود پرداختی به هر یک از این سپرده‌ها در دسترس نیست و از طرف دیگر سهم این سپرده‌ها از مجموع سپرده‌های شبکه بانکی ناچیز است، در اینجا، این گونه سپرده‌ها در محاسبه میانگین وزنی میزان سود سپرده‌ها، در نظر گرفته نشده است.

مهمترین بخش سپرده‌های بانکی که در واقع عمده هزینه‌های بهره‌ای بانک‌ها را به خود اختصاص می‌دهد، سپرده‌های مدت‌دار مشتریان است. این نوع سپرده‌ها به تفکیک مدت زمان در جدول (۳) آورده شده است. همانگونه که مشاهده می‌شود میانگین وزنی سپرده‌های مدت‌دار در سال ۱۳۸۱ تقریباً ۱۱/۸۶ درصد است. بنابراین با توجه به جدول (۲) می‌توان نتیجه گرفت که میانگین میزان سود مجموع سپرده‌ها در شبکه بانکی کشور طی سال ۱۳۸۱ تقریباً ۵/۹۶ درصد است.

در مورد وام و تسهیلات اعطایی در شبکه بانکی ایران گفتنی است که

جدول (۳). سپرده‌های مدت‌دار بانکی به تفکیک میزان سود در سال ۱۳۸۱

شرح	سهم	میزان سود
کوتاه مدت	۴۷	۷
کوتاه مدت ویژه	۵	۹
بلندمدت یکساله	۶/۲	۱۳
بلندمدت دو ساله	۳/۲	۱۴
بلندمدت سه ساله	۲/۳	۱۵
بلندمدت چهارساله	۴	۱۶
بلندمدت پنج ساله	۴۰/۴	۱۷
میانگین وزنی		۱۱/۸۶

ماخذ: همان.

میزان سود اعمال شده بر وام‌های اعطایی برحسب بخش‌های مختلف اقتصادی مورد تصویب قرار می‌گیرد. بنابراین، با دارا بودن سهم شبکه بانکی از تسهیلات اعطایی به هر بخش می‌توان همانند سپرده‌ها، میزان سود تسهیلات را نیز مورد محاسبه قرار داد. برای مثال، جدول (۴) سهم بخش‌ها از تسهیلات اعطایی بانکی در سال ۱۳۸۱ و میزان‌های حداقل و حداکثر سود دریافتی را بر حسب هر بخش نشان می‌دهد.

بنابراین میانگین میزان سود دریافتی براساس هر یک از میزان‌ها، بین ۱۵/۳ تا ۱۶/۶ درصد است؛ چنانچه در مورد تسهیلات شبکه بانکی، میزان سود متوسط را مبنای محاسبه قرار دهیم تفاوت سود بانکی در سال ۱۳۸۱ برابر است با:

$$IRS = rs - rd \quad ۱۵/۹۸ - ۵/۹۶ = ۱۰/۰۲$$

محاسبات نویسندگان

بنابراین، مطابق با روش قبل از عملکرد، «آی. آر. اس» بانکی در ایران طی سال ۱۳۸۱، برابر با ۱۰ درصد است.

جدول (۲). ترکیب میزان سود و میزان انواع سپرده‌های بانکی در سال ۱۳۸۱

میزان سپرده	سهم از کل سپرده‌ها (درصد)	میزان سود قراردادی (درصد)	
۱۴۷۸۷۲/۶	۳۸/۶		دیداری
۱۸۵۸۶۲/۴	۴۸/۶	۱۱/۸۶	مدت‌دار
۳۸۱۰۰۸	۱۰	۲	قرض‌الحسنه
۱۰۹۰۰/۹	۲/۸		متفرقه
		۵/۹۶	میانگین وزنی

ماخذ: بانک مرکزی، گزارش تحولات پولی و اعتباری، ۱۳۸۱.

به روش مبتنی بر عملکرد طی سال‌های ۱۳۷۹-۸۱

بخش	میزان سود حداقل	میزان سود متوسط	میزان سود حداکثر
کشاورزی	۱۲	۱۳/۵	۱۴
صنعت و معدن	۱۵	۱۶	۱۷
مسکن	۱۴	۱۴/۵	۱۵
ساخت‌وساز	۱۶	۱۷	۱۸
بازرگانی خدمات و منفرد	۲۲	۲۲/۵	۲۳
میانگین وزنی	۱۰/۲۸	۱۵/۹۸	۱۶/۱۶

ماخذ: بانک مرکزی، نماگرهای اقتصادی، سال ۱۳۸۲.

محاسبات نویسندگان

بر همین اساس، مطالعات مختلفی میزان «آی. آر. اس» در شبکه بانکی کشور را محاسبه کرده‌اند. به عنوان مثال، در مطالعه موحد نژاد (۱۳۸۰) این میزان در سال‌های ۱۳۷۳-۷۹ بصورت جدول (۵) محاسبه شده است.

جدول (۵). میزان تفاوت سود بانکی در ایران طی سال‌های ۱۳۷۳-۷۹

سال	میانگین وزنی سود سپرده‌ها	میانگین وزنی میزان سود تسهیلات	شرح
۱۳۷۳	۵/۱	۱۶/۵	۱۱/۴
۱۳۷۴	۵/۶	۱۵/۷	۱۰/۶
۱۳۷۵	۴/۶	۱۷/۸	۱۳/۲
۱۳۷۶	۵/۴	۱۷/۳	۱۱/۹
۱۳۷۷	۶	۱۷/۴	۱۱/۴
۱۳۷۸	۶/۶	۱۷/۱	۱۰/۵
۱۳۷۹	۶/۶	۱۸	۱۱/۴

ماخذ: علی موحدنژاد، «دلایل کاهش میزان سود بانکی»، مجله اقتصادی، بهمن و اسفند ۱۳۸۰.

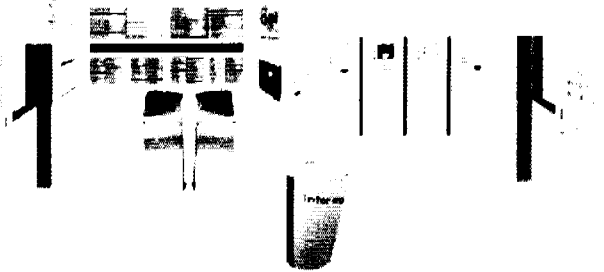
ب. روش مبتنی بر عملکرد

در روش مبتنی بر عملکرد، بدون توجه به میزان‌های مصوب و تنها براساس عملکرد شبکه بانکی در خصوص میزان سودهای دریافتی و پرداختی، با توجه به سهم حجم تسهیلات اعطایی و سپرده‌های جذب شده می‌توان «آی. آر. اس» را محاسبه کرد. جدول (۶) نحوه محاسبه «آی. آر. اس» را در شبکه بانک‌های تجاری ایران طی سال‌های ۱۳۷۹-۸۱ نشان می‌دهد. دارایی‌های درآمدزا در شبکه بانکی مجموع آن دسته از اجزای دارایی‌های بانکی است که در جهت کسب سود (بهره) بکارگرفته می‌شود؛ سودهای دریافتی نیز شامل درآمدهای شبکه بانکی از محل دارایی‌های درآمدزا است. شایان ذکر است که سودهای دریافتی و پرداختی بانک‌ها تنها شامل درآمدها و مخارج بهره‌ای بانک‌ها است و سایر درآمدها و هزینه‌ها همچون کارمزدهای دریافتی و پرداختی را شامل نمی‌شود. از آنجا که بخشی از وجوه مورد استفاده بانک‌ها منابع بین بانکی است و بخش ناچیزی از سودهای دریافتی و پرداختی از این محل است، بنابراین منابع بین بانکی نیز در بخش دارایی‌ها و سپرده‌های بانکی منظور شده است.^(۲) همچنانکه مشاهده می‌شود تفاوت سود بانکی در ایران به روش مبتنی بر عملکرد طی سال ۱۳۸۱ در محدوده ۵/۷ - ۲/۲ درصد قرار دارد؛ بنابراین میانگین این میزان در این سال، برای بانک‌های تجاری کشور ۳/۶

درصد است. با ملاحظه عملکرد بانک‌ها طی سال‌های ۱۳۷۹-۸۱ می‌توان به این نتیجه رسید که حداکثر «آی. آر. اس» بانکی طی این سال‌ها مربوط به عملکرد بانک تجارت در سال ۱۳۷۹ است که برابر با ۹ درصد بوده است. علاوه بر این میانگین «آی. آر. اس» طی این سال‌ها از ۶/۹ درصد در سال ۱۳۷۹ به ۳/۶ درصد در سال ۱۳۸۱ کاهش یافته است.

ای تفاوت میزان سود بانکی در ایران زیاد است؟

همانگونه که گفته شد «آی. آر. اس» بالا در شبکه بانکی هر کشور علاوه بر آنکه به منزله درجه ناکارایی بخش مالی آن کشور تعبیر می‌شود همواره به عنوان یکی از شاخص‌های سیاست‌گذاری در خصوص میزان سود مطلوب سپرده‌ها و تسهیلات و نیز میزان سودآوری بانک‌ها نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. اما جدا از کاربرد «آی. آر. اس» برای سیاست‌گذاران پولی، تعبیر عموم و به خصوص مشتریان بانک‌ها از میزان بالای آن در واقع به افزون طلبی و انتظارات بالای بانک‌ها از سهم سود اکتسابی و در نتیجه تضییع حقوق مشتریان آن‌ها (به خصوص سپرده‌گذاران) مربوط می‌شود. مقایسه محاسبات انجام شده در خصوص «آی. آر. اس» می‌تواند علاوه بر پاسخ به سوال مذکور، نتایج قابل توجه دیگری نیز در برداشته باشد. اولین نتیجه قابل استخراج از مقایسه «آی. آر. اس» به دو روش قبل از عملکرد و مبتنی بر عملکرد نشان می‌دهد که گرچه مطابق با اعلام میزان سود تسهیلات و سپرده توسط مراجع پولی، میزان تفاوت سود بانکی در ایران طی سال‌های مختلف بین ۱۰ تا ۱۳ درصد محاسبه شده است (بنابراین سهم میزان سود اکتسابی توسط بانک‌ها دو برابر و یا حتی در برخی از موارد بیش از دو برابر میزانی است که به سپرده‌گذاران پرداخت می‌شود)، اما عملکرد شبکه بانکی طی سال‌های اخیر، این موضوع را تأیید نمی‌کند. به عبارت دیگر به رغم برآورد ۱۰-۱۳ درصدی از «آی. آر. اس» و ارائه چشم‌انداز قابل توجهی در خصوص سهم بسیار زیاد سود اکتسابی توسط بانک‌ها، محاسبه انجام شده براساس روش مبتنی بر عملکرد نتایج مطالعات قبلی مبنی بر بالا بودن «آی. آر. اس» در ایران مورد تأیید قرار نمی‌گیرد. کومین مورد به عنوان نتیجه مقایسه جداول (۴) و (۵) قابل ارائه است. تفاوت میانگین میزان سود محاسبه شده برای تسهیلات و سپرده‌ها در این دو

وجود ندارد و بنابراین آنان ترجیح می‌دهند پس اندازهای خود را در سایر فعالیت‌ها بکار اندازند. ناگفته نماند که این یک رویکرد کلاسیک نسبت به میزان بهره است. این دیدگاه پس انداز را تابعی از میزان بهره می‌داند اما مطالعه موحدی نژاد (۱۳۸۰) نشان می‌دهد که اولاً بخش اصلی و بیش از ۹۰ درصد نقدینگی بخش خصوصی نزد شبکه بانکی است ثانیاً میزان رشد سپرده‌ها طی سالیان اخیر از میزان رشد نقدینگی بیشتر بوده است. علاوه بر این‌ها در یک اقتصاد تورمی که بخش‌های غیر واقعی و غیر مولد موجد تورم‌اند، نمی‌توان میزان سود سپرده‌ها را بر اساس میزان تورم تعیین کرد.

از سوی دیگر میزان سود تسهیلات در شرایط فعلی نیز به گونه‌ای است که تقاضا برای تسهیلات بر عرضه آن فزونی دارد؛ حتی تجربه بانک‌های خصوصی نشان می‌دهد که میزان‌های بالاتر تسهیلات نیز متقاضی دارد. اما این تقاضا بیشتر برای هدایت این منابع به سمت بخش‌های غیر مولد و سودآور است. اگر ثبات اقتصادی و تورم پایین وجود داشته باشد چنین جذابیت کلنی بی‌عید است که در آن بخش‌ها اتفاق بیفتد. بنابراین، برخی باین استدلال کاهش میزان‌های سود تسهیلات را برای کاهش «آی. آر. اس.» پیشنهاد می‌کنند. هر چند که این استدلال تا حدی درست است اما در صورت کاهش میزان‌های بهره، با توجه به ساختار اقتصاد ایران و مناسبات حاکم بر آن، آیا تسهیلات همچنان راهی بخش‌های سودآور نخواهد شد؟ آیا در میزان‌های پایین جذابیت و تقاضای بیشتری وجود ندارد؟

از سوی دیگر بررسی «آی. آر. اس.» بانکی به روش مبتنی بر عملکرد نشان می‌دهد که علل عمده ناکارایی‌های بخش بانکی به وجود انحصار چند جانبه و نبود رقابت کافی بر اثر مالکیت دولتی و دخالت‌های دولت در این بخش مربوط می‌شود؛ مجموعه این عوامل سبب شده تا میزان بازگشت دارایی‌ها در شبکه بانکی کشور در سطح پائینی قرار گیرد. بعید است که نتایج به دست آمده از محاسبه «آی. آر. اس.» از طریق صورت‌های مالی بانک‌های تجاری، در خصوص بانک‌های تازه تاسیس خصوصی صادق باشد. چرا که این بانک‌ها کمتر با معضلات مذکور مواجه هستند. بنابراین احتمالاً بانک‌های غیردولتی کشور هم اکنون از «آی. آر. اس.» بالایی برخوردارند و سهم سود اکتسابی آن‌ها در مقابل مشتریان آن‌ها (به خصوص سپرده‌گذاران) قابل توجه است؛ که البته این مورد نیازمند بررسی جداگانه‌ای است.

کلام آخر این که به نظر می‌رسد که کاهش میزان تفاوت سود بانکی از طریق کاهش میزان سود تسهیلات، زمانی مؤثر است که اولاً ساختار و نظام عملکرد بانک‌ها دستخوش مهندسی مجدد شود و بهره‌وری آن‌ها افزایش یابد؛ ثانیاً سایر بازارهای مالی مانند بورس اوراق بهادار در حد قابل قبولی فعال و کارآمد شوند. در این صورت در تعامل بین این بازارها میزان‌های سپرده و تسهیلات جایگاه واقعی خود را می‌یابند.

پی‌نوشت‌ها:

1. Interest Rate Spread (IRS)

۲- به دلیل محدود بودن دسترسی اطلاعات تنها بانک‌های عمده تجاری مبنای محاسبه قرار گرفته‌اند.

منابع:

- معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی وزارت بازرگانی، مقدمه‌ای بر مفهوم و چگونگی تعیین میزان تفاوت سود (Spread) بانکی، ۱۳۸۲.
- موحدنژاد، علی، «دلایل کاهش میزان سود بانکی»، مجله اقتصادی، بهمن و اسفند ۱۳۸۰.
- بانک مرکزی صورت‌های مالی و عملکرد بانک‌های تجاری کشور، سال‌های مختلف.
- بانک مرکزی، گزارش تحولات پولی و اعتباری، ۱۳۸۱.
- بانک مرکزی، نماگرهای اقتصادی، ۱۳۸۱.

- Demirguc - Kunt and Huizinga, world bank, 1998.
- Ngugi, Anempirical Analysis of interes Rate spread in Kenya, university af Nairobi, 2001.
- www.RBI.org.in
- International Financial Statistics (IFS)

پرداختی به سپرده‌ها) بوده و لذا سهم سود اکتسابی بانک‌ها و ناکارایی شبکه بانکی قابل توجه است. بر این اساس، نتیجه‌گیری این مطالعات بر امکان‌پذیری کاهش میزان سود بانکی و افزایش کارایی بازارهای مالی از این طریق دلالت دارند. در حالیکه بررسی میزان «آی. آر. اس.» به روش مبتنی بر عملکرد بانک‌های تجاری کشور در گزارش حاضر، نتایج به دست آمده در خصوص بالا بودن آن و سهم سود قابل توجه شبکه بانکی را تأیید نمی‌کند. به عبارت دیگر بر اساس تحلیل صورت‌های مالی بانک‌های تجاری کشور، میزان بازدهی دارایی‌های شبکه بانکی با میزان سود مورد انتظار سیاستگذاران پولی در این خصوص متناسب نیست؛ بنابراین «آی. آر. اس.» به دست آمده از صورت‌های مالی بانک‌ها، به میزان قابل توجهی از «آی. آر. اس.» مورد انتظار کمتر است. این موضوع به دلایل مختلفی از جمله تخصیص بهتر منابع بانکی، تکلیف دولتی بانک‌ها به ارائه وام‌های مشخص به بخش‌های مختلف اقتصادی و انباشت مطالبات بانک‌ها از دولت و شرکت‌های دولتی، میزان‌های ذخیره قانونی و ... مربوط می‌شود. بنابراین کاهش میزان «آی. آر. اس.» بانکی از طریق کاهش میزان سود تسهیلات با نتایج حاصل از بررسی صورت‌های مالی بانک‌ها مغایر است و از طرف دیگر به دلیل وجود متوسط میزان سود واقعی منفی در مورد سپرده‌ها و وام‌های اعطایی توسط شبکه بانکی، کاهش میزان‌های سود فعلی از توجیه چندانی برخوردار نیست. همانطور که اشاره شد طبق محاسبات انجام شده، بانک‌ها می‌توانند بر اساس میزان‌های مصوب بین ۴۳۴ تا ۱۱۴ درصد از تفاوت سود بانکی برخوردار باشند. اما در روش مبتنی بر عملکرد این محدوده بین ۲/۲ تا ۵/۷ درصد است. تفاوت موجود بین «آی. آر. اس.» محاسبه شده از میزان‌های مصوب و مورد منتج از عملکرد شبکه بانک‌های تجاری ما را به این نکته رهنمون می‌کند که با توجه به ساختار موجود شبکه بانکی و نحوه عمل آن هرگونه کاهش یا افزایش در میزان‌های مصوب می‌تواند عیناً به میزان واقعی منتقل شده و در صورت کاهش قابل توجه میزان سود تسهیلات، شبکه بانکی ممکن است در پوشش هزینه‌های خود با مشکل مواجه شود.

برای کاهش میزان تفاوت سود بانکی ابتدا باید به این نکته توجه کرد که آیا اساساً بانک‌ها میزان‌های مصوب را عملاً به دست می‌آورند یا خیر؟ آنگاه در فاز بعدی توجه به اصلاحات ساختاری و تغییر میزان‌های سود را باید در دستور کار قرار داد. واقعیت این است که بانک‌ها نیز در شرایط تورمی هر ساله مجبور به افزایش حقوق نیروی انسانی و پرداخت بیشتر بابت قیمت خدمات و سایر هزینه‌های اداری می‌شوند و ثابت بودن میزان تفاوت سود برای آن‌ها تنها در صورتی ممکن است که بهره‌وری بانک‌ها چه در جذب سپرده‌ها و چه در استفاده از منابع بانکی با میزانی بیشتر از نرخ تورم افزایش یابد.

بنابراین برای رسیدن به حد مطلوب و واقعی میزان تفاوت سود دو راه وجود دارد. یکی افزایش میزان سود سپرده‌ها و دیگری کاهش میزان سود تسهیلات. مورد اول در شرایط فعلی بانک‌ها مطلوب به نظر نمی‌رسد. برخی بر این عقیده‌اند که میزان سود سپرده‌ها بسیار کمتر از میزان تورم است؛ ارزش پول سپرده‌گذار محفوظ نمی‌ماند و به همین دلیل انگیزه کافی برای سپرده‌گذاران